

*Jure Gašparič**

Od Sv. Jakoba do Lenina. Ustavodajni proces v Kraljevini SHS in njegov evropski kontekst¹

16. februarja leta 1921 je v Beogradu na zelo pomembnem sestanku pomembnega odbora že nekoliko izčrpan in naveličan besedo pograbil srbski politik Marko Trifković, minister za konstituantno. Govoril je dolgo in nedvoumno, med drugim je izjavil sledeče: »V tem odboru smo v tem času slišali najbolj kontroverzna mnenja, začeni od besed Sv. Jakoba do Leninove sovjetske ustave.«² Če se ozremo zgolj na to izjavo, bi lahko sklepali, da je bil gospod minister Trifković v skladu s tradicijo velikih političnih govorov iz srbske preteklosti nadvse slikovit, da je najbrž metaforično dobro ilustriral neko razpravo. Toda takšen sklep bi bil napačen. Minister ni bil nič kaj slikovit, povedal je to, kar je zares slišal, saj so se v neki razpravi dejansko sklicevali tako na Sv. Jakoba kot tudi na tovariša Vladimirja Iljiča. In oboje je bilo tedaj povsem na mestu.

Tistega dne v februarju leta 1921 je minilo že šestnajst dni, odkar se je v Beogradu sestalo posebno parlamentarno telo, čigar naloga je bila jasna in komaj mogoča obenem – pripraviti osnutek ustave nove jugoslovanske države, ki je vzniknila že več kot dve leti pred tem, 1. decembra 1918. To telo, imenovano Ustavni odbor, je predstavljalo zrcalno sliko Ustavodajne skupščine, prvega državnega parlamenta, izvoljenega novembra 1920. V odboru so po proporcionalnem načelu sedeli predstavniki vseh parlamentarnih klubov. Največ, po enajst, je bilo predstavnikov srbske Narodne radikalne stranke in Jugoslovanske demokratske stranke. Komunisti so imeli sedem predstavnikov, po štiri predstavnike so imeli zemljoradniki in Jugoslovanski klub, trije so bili poslanci

* dr. Jure Gašparič, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, jure.gasparic@inz.si

1 Prispevek je nastal v okviru izvajanja raziskovalnega programa št. P6-0281 Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

2 *Stenografske beleške. Rad Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* (v nadaljevanju: *SB UO US KSHS*), 12. seja, 16. februar 1921, str. 163.

Jugoslovanskega muslimanskega kluba, dva sta bila socialista.³ Pestra paleta najrazličnejših političnih nazorov, idej, čudovita mešanica raznolikih političnih tradicij, običajev in predstav o podobi bodoče skupne države, ki so jo pogovorno v glavnem imenovali Jugoslavija. Ta barvita množica, teh 42 ljudi, je v praksi izgrajevala novo državo.

Številne ideje, želje in osnutki o prihodnji podobi ter organizaciji države so sicer krožili že (vsaj) od leta 1917, toda konkretna razprava o ustavni podobi države je kulminirala šele v Ustavnem odboru. V ustavni razpravi so poslanci obdelali zapleteno vprašanje oblike vladavine in državne ureditve, vprašanje nacionalnega značaja jugoslovanske skupnosti, vprašanje temeljnih človekovih pravic, problem izvajanja upravne oblasti in vse bolj aktualno vprašanje socialnih ter gospodarskih načel državnega razvoja. Politične stranke in vlada so o ustavnopravnih temeljih Kraljevine SHS izdelali vrsto ustavnih načrtov, ki so razkrivali široko paletto razumevanja države, družbe, politike, morale.

Vsebina ustavnih načrtov je bila v jugoslovanski in slovenski historiografiji doslej že dobro obdelana, podobno lahko trdimo tudi za nekatere značilnosti ustavne razprave. Ravno tako so pojasnjena tudi politična ozadja konkretnih pogajanj o ustavi, kupovanje glasov za njeno sprejetje in osnovne značilnosti samega ustavnega dokumenta.⁴ Namen tega prispevka tako ne bo usmerjen v njihovo vnovično povzemanje (četudi se nekje temu ne bo mogoče izogniti), marveč v tisto vprašanje, ki še ni bilo obravnavano, a ga je pravzaprav naslovil že minister Trifković z omembo Sv. Jakoba in Lenina. V prispevku bom skušal ilustrirati širši kontekst, ki je mestoma vodil razpravljavce; skušal bom opozoriti na morebitno argumentacijo, ki je segala prek meja in temeljila na praksi v drugih državah, hkrati pa bom primerjalno omenil nove ustave v nekaterih državah in iskal stične točke s prvo Jugoslavijo.

Proces, do katerega je prišlo v prvi jugoslovanski državi po letu 1918, seveda ni bil ne nepričakovan ne kaj bistveno drugačen od podobnih dogajanj v številnih drugih državah. Razpadu habsburške monarhije in ostalim političnim ter teritorialnim spremembam po prvi svetovni vojni je namreč sledilo kompleksno oblikovanje novih držav. Nastale so weimarska Nemčija, prva češkoslovaška republika, Poljska, baltske države, Finska ... in med njimi tudi prva jugoslovanska država (sprva imenovana Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, nato poimenovana v Kraljevino Jugoslavijo).

3 Slovenski predstavniki v odboru so bili štirje: iz vrst demokratov Gregor Žerjav, najvplivnejši slovenski liberalni politik, iz vrst Slovenske ljudske stranke Anton Sušnik, Samostojno kmetijsko stranko (del zemljoradniškega poslanskega kluba) je zastopal Bogumil Vošnjak in komuniste Lovro Klemenčič.

4 O ustavnih načrtih gl. Hohnjec, *O ustavi naše države*, str. 295–338; Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, str. 321–332; Čulinović, *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja*, str. 251–265; Perovšek in Dolenc, *Ustavna razprava*, str. 240–246; Balkovec, *Ideje o upravni razdelitvi*, str. 11–20.

O procesu sprejemanja ustave gl. Engelsfeld, *Rad kluba komunističkih poslanika*, str. 181–262; Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 94–114; Jovanović, *Ustavno pravo Kraljevine SHS*, str. 28–39; Rahten, *SLS v beograjski skupščini*, str. 67–83.

O značilnostih ustave gl. Perovšek, *»V zaželeni deželi«*, str. 137–144; *The Yugoslav Constitution*, str. 166–178; Jovanović, *Ustavno pravo Kraljevine SHS*.

Po eni od uveljavljenih ustavnih teorij, ki jo je razvil Jon Elster, se ustavodajni procesi vse od 18. stoletja, ko so se začeli, pojavljajo v valovih.⁵ Prvi val vključuje nastajanje ustave v ZDA in v revolucionarni Franciji, drugi val se je pojavil leta 1848, v kontekstu revolucij širom po Evropi, tretji val, ki bo fokus mojega zanimanja, je izbruhnil po prvi svetovni vojni. Temu so nato sledili še četrti val po drugi svetovni vojni (nove ustave so ne nazadnje sprejele vse tri osrednje predstavnice sil osi), peti val v šestdesetih letih, ko sta razpadala francoski in britanski kolonialni imperij in so ustave dobile številne bivše kolonije, šesti val v sedemdesetih letih, ki je bil zlasti omejen na nekdanje diktature v južni Evropi (Portugalska, Španija, Grčija) in naposled še sedmi val, ki je sledil padcu železne zaves in ostalim političnim spremembam po letu 1989.⁶ Slovensko ozemlje je plulo na kar štirih od omenjenih sedmih valov.

Če lahko za nekatere valove rečemo, da so najbrž posledica naključij (kot denimo šesti val v sedemdesetih letih), pa za številne druge to ne velja, predvsem ne za tretjega, ki je sledil svetovni vojni. Pri pojasnjevanju nastajanja ustav v tistem času moremo izhajati iz principa »similar causes, similar effects.«⁷ Med pogoji, ki so opredeljevali ustavodajni proces, so tako zagotovo obstajale podobne omejitve, s katerimi so se soočali ustavodajni organi, njihove člane so vodile želje, strasti in prepričanja, ki so bili odsev tistega konkretnega časa.⁸ Pogledovanje iz Beograda proti drugim državam se tako zdi logično, med ustavami pa je najbrž obstajala kakšna podobnost.

Ustavodajni proces v prvi Jugoslaviji je imel več standardnih faz. Najprej so volivci na splošnih in enakih volitvah (za moške) izvolili konstituantno (ustavodajno skupščino). Volitve vanjo, ki so bile obenem prve jugoslovanske volitve, so bile 28. novembra 1920. Največ glasov (udeležba je bila 64,95 %) so volivci namenili Jugoslovanski demokratični stranki, sledili so ji srbska Narodna radikalna stranka, komunisti, Hrvaška republikanska seljačka stranka, zemljoradniki, Jugoslovanska muslimanska organizacija, Slovenska ljudska stranka, socialni demokrati, Džemijet (nacionalna turška organizacija) ... vsega skupaj 419 poslancev.⁹

Vse našteje stranke so postale stalnica jugoslovanske politike v naslednjih letih. Narodna radikalna stranka je bila po svoji veljavi in vplivu hrbtenica jugoslovanskega strankarsko-političnega sistema in njegov osrednji faktor. Radikali so namreč v Jugoslaviji

5 Elster, *Forces and Mechanisms*, str. 368–369.

6 Sedmi val je podobno kot tretji val prostorsko zajemal srednjo in vzhodno Evropo in tudi pri njem lahko opazimo nekaj skupnih značilnosti v izgrajevanju novega političnega in gospodarskega sistema posameznih držav. Gl. Gašparič, *O samoumevnosti uvajanja parlamentarne demokracije*, str. 81–95.

7 Elster, *Forces and Mechanisms*, str. 371–372.

8 Prav tam, str. 373–386.

9 Gašparič, *Izjava parlamenta*, str. 31.

videli povečano Srbijo; svojo nekdanjo kraljevino so zato imeli za jugoslovanski Piemont oz. jugoslovansko Prusijo. Demokrati so zagovarjali bolj jugoslovansko orientacijo politike in zato centralistično urejeno državo. Stališča obeh največjih strank so bila v precejšnji meri nesprejemljiva za večino hrvaške politične scene, kjer je dominirala Hrvatska republikanska seljačka stranka. Njena populistična politika, usmerjena h kmetu, je zagovarjala močan avtonomizem. Stranka je vseskozi burila duhove (med drugim njeni poslanci sploh niso prišli na seje konstituante), a v nobenem primeru ni bila tako problematična kot komunistična. Komunisti so na volitvah v konstituantu dosegli izjemen rezultat, s čimer so – paradoksalno, a v skladu z brutalnostjo jugoslovanske politike – zabili žebelj v lastno krsto. Stranka »revolucije« je bila kmalu prepovedana, njeni poslanci zaprti, člani pa razglašeni za sovražnike države. Slovenska ljudska stranka (SLS) in Jugoslovanska muslimanska organizacija (JMO) sta sodili med srednje – manjše stranke, a sta svojo veljavo utemeljevali v samooklicanem dejstvu, da sta »reprezentantini« slovenskega naroda oz. muslimanskega prebivalstva v državi.¹⁰

Ustavodajna skupščina je začela s postopkom konstituiranja 12. decembra in ga zaključila 23. decembra 1920. 14. januarja naslednje leto jo je regent Aleksander Karađorđević svečano otvoril in dober teden kasneje so poslanci pristopili k delu.¹¹ Ustavna razprava se je konkretno odvila v več fazah. Najprej – kot sem že omenil – v posebnem Ustavnem odboru, nakar je po sprejetju v odboru ustavni osnutek prišel na dnevni red plenarnih sej konstituante. O njem so glasovali na Vidov dan, tj. 28. junija 1921, ko je država dobila ustavo, poimenovano vidovdanska ustava (glasovanje je bilo problematično, naposled so bili glasovi kupljeni za denar).

Problemsko, prostorsko in konceptualno najširša razprava (in za potrebe tega prispevka najzanimivejša) se je razvila v prvih dneh februarja v Ustavnem odboru. Takrat so člani odbora razpravljali o načelnih rešitvah (načelna razprava, ki je sledila v plenarnem delu same skupščine, je v precejšnji meri posnetek stališč, prikazanih v odboru). Dvainštrideseterica je bila pri delu sama, njenih razprav ni spremljal in motil nihče. Predstavniki komunistov Sima Marković je sicer pred samim začetkom dela odbora predlagal, da bi k sejam spustili tudi novinarje ter tako omogočili nadzor javnosti nad parlamentarnim delom, a so za njegov predlog glasovali le komunisti in socialisti.¹² To po eni strani pomeni, da lahko delo odbora analiziramo le na podlagi enega vira – dobesednih zapisov njegovih sej, ki so jih stenografi sicer zagnano beležili.¹³ A po drugi strani to tudi pomeni, da so poslanci v odboru bržkone (vsaj včasih, če ne vedno) govorili bolj stvarno in problemsko ter manj apelativno in nastopaško, saj niso mogli

10 Nielsen, *One State, One Nation, One King*.

11 Mitrinović in Brašić, *Jugoslovenske narodne skupštine*, str. 354–355.

12 Engelsfeld, *Rad kluba komunističkih poslanika*, str. 196.

13 Časniki so o delu odbora sicer redno poročali, a so objavljali le kratke povzetke dogajanja; npr. *Slovenec*, 5. februar 1921, Seja ustavnega odbora; *Jutro*, 8. februar 1921, Logika našega ujedinjenja. Včasih so objavili govore posameznih poslancev, ki so jim jih ti dostavili. Npr. *Jutro*, 18. februar 1921, Govor poslanca G. Žerjava (in dalje).

računati na takojšen odmev govora v javnosti.¹⁴ Povedano na seji odbora je zato morda bolj usmerjeno k materiji kot k volivcu.

Kljub temu da so skoraj vse pomembne jugoslovanske politične skupine pripravile svoj osnutek ustave, so na seji odbora obravnavali le enega – vladnega. Tega je 4. februarja 1921 predstavil minister za konstituantno Marko Trifković. Že na začetku je opozoril, da so ustavne projekte izdelovale tri dotedanje vlade – vlada Stojana Protića,¹⁵ Milenka Vesnića in Nikole Pašića in da je vsem služila kot osnova stara srbska ustava (Ustava Kraljevine Srbije iz 1903).¹⁶ Zanj pa je prav posebej dejal, da je bila »izvojevana v velikem in težkem boju«, ustvarjena pa po vzoru »najbolj svobodomiselnih belgijske ustave (iz 1831).«¹⁷ Po Trifkovićevih besedah so bile državljanom zajamčene številne pravice in svoboščine (nikomur ni mogoče brez zakonskega razloga odvzeti prostosti, nikogar ni mogoče izgnati, stanovanje je nedotakljivo, osebna lastnina ravno tako, veroizpoved je svobodna, pa tudi tisk, zajamčena je svoboda združevanja in tajnost pisem, osnovno šolstvo je obvezno in brezplačno ...). Država je bila ustavna, parlamentarna in dedna monarhija, kjer se oblast deli na izvršno, sodno in zakonodajno (z dvodomnim parlamentom). Ministrova predstavitev ni bila dolga, a dolg ni bil tudi sam ustavni osnutek (obsegal je 86 členov). Kot je dejal poslanec Radović, se je osnutek zares omejil le na »glavne principe« in ni bil kot denimo »ameriška ustava, ki vsebuje tudi še neke principe iz kazenskega postopka in kazenskega prava.«

Opozicijski poslanci z videnim in slišanim niso bili zadovoljni, pri čemer jih je v prvi vrsti zmotilo dejstvo, da ne vlada ne minister predlogu nista priložila »motivacije«; »Motivenberichta«. Nekaterim se je zdelo prav nezaslišano, da »začenjamo z delom, ki ga vi v tem času imenujete najvažnejše delo, da se nam predloži predlog ustave, a se nam ne predloži motivacija, solidna razlaga«. »V Nemčiji se danes razpravlja v političnih in učenjskih krogih, kakšna naj bo notranja ureditev države,« je razlagal poslanec Šimrak, »edino naš minister za konstituantno pa ne najde niti ene besede, da nam raztolmači, da nam pobježe pojasni, kako si naša vlada predstavlja notranjo ureditev države in da nam pokaže motive, ki so jo vodili ...«¹⁸ Poslancem tedaj dejansko ni bilo temeljito pojasnjeno, zakaj so rešitve v

14 A v časnikih lahko včasih nakljub temu, da novinarjev ni bilo na seji, prebiramo članke, kjer ena stran smeši drugo. Tako je liberalno *Jutro* ob predstavitvi vladnega ekspozija poudarilo, kako se predstavnik SLS Sušnik sploh ni oglašil. V posmehljivem tonu je pisalo: »Klerikalci in zajedničarji pa so se blamirali do kosti. Odprli niso niti ust in njihov boj proti ustavnemu načrtu se je pričel z molčanjem.« *Jutro*, 5. februar 1921, Ekspoze o ustavnem načrtu.

15 O Protićevem ustavnem načrtu gl. *Nacrt ustava po predlogu Stojana Protića*; Hohnjec, *O ustavi naše države*, str. 305–307; in Balkovec, *Ideje o upravni razdelitvi*, str. 13–14.

16 O podobnostih in razlikah med načrti gl. Jovanović, *Ustavno pravo Kraljevine SHS*, str. 34–37.

17 Poslanec Lazar Marković je kasneje ministra dopolnil, ko je dodal, da vladni ustavni osnutek temelji na srbski ustavi, belgijski ustavi in na »angleškem nepisanem ustavnem in parlamentarnem pravu.« – *SB UO US KSHS*, 9. februar 1921, str. 56.

18 *SB UO US KSHS*, 9. februar 1921, str. 50.

ustavi prav takšne, kot so bile.¹⁹ Edini argument je bilo sklicevanje na srbsko ustavo in svobodomiselne člene iz belgijske ustave. Kot da je bilo to samoumevno.

Ob koncu načelne razprave je minister Trifković pojasnil, da Motivenberichta oz. obrazložitve vlada res ni podala, a da je temu kriva »časovna stiska«, pa tudi prave potrebe naj ne bi bilo. Opozicijske kritike je zavrnil kot »tendenciozne« in s tem izzval droben besedni spopad med poslanci. Spontana reakcija udeležencev je nadvse zanimiva, saj – za razliko od siceršnje debate – argumentacijsko temelji na navajanju tujih vzorov:

Sima Marković je ministru najprej navrgel: »*Nemški ustavi je priložena debela knjiga.*«

Vskočil je vladni poslanec Lazar Marković: »*To je nemška bolezen!*«

Sima Marković: »*Vse, kar govori gospod minister za konstituantno, v principu ne drži.*«

Marko Trifković:

»To v principu drži, g. Sima Marković. Mi smo v Srbiji naredili že dosti ustav in kolikor se spominjam, lahko rečem, da niti pri eni od teh ustav ni bilo obrazložitve, nekakšnih motivenberichtov. Ravno tako mi ni znano, da so obrazložitve pri francoskih ustavah in kar zadeva poljsko ustavo smo tu imeli priliko videti, da vlada ni podala niti ustavnega načrta, ampak samo deklaracijo ... To, kar je bilo v Nemčiji, je čisto druga stvar. Mi Srbi nekako nismo bolni, da bi iskali vzor v Nemčiji. Nam so bili ljubši drugi vzori; in če se do zdaj nismo ozirali na Nemčijo, ne verjamem, da se bomo tudi v bodoče.«²⁰

Gradivo o morebitnem spogledovanju z ustavodajnimi procesi v drugih državah in drugih ustavnih vzorih bi pri vladi tako zaman iskali. Ko je minister posegel po referencah iz tujine, je to storil spontano.

Po vsebinskem pregledu celotne načelne razprave lahko ugotovimo, da so podobno kot minister ravnali tudi drugi udeleženci razprave. Poslanci so v glavnem izhajali iz ustavnih načrtov in predstav svojih strank, pri čemer so se le redko sklicevali na tuje primere. Še največjo izjemo so predstavljali komunisti (ti lastnega osnutka sicer niso pripravili), ki so dosledno poudarjali odlike sveže sovjetske ustave.²¹ To so počeli tako odločno, da so celo dvomili v legitimnost dela ustavnega odbora:

»Sovjetska ustava, gospodje, ki jo mi zahtevamo ... se ne piše v buržoazni konstituenti, marveč v sredi med revolucionarnimi delavci in kmeti. Takšna ustava ne vznikne iz parlamentarnih pogajanj z buržoazijo, ampak iz revolucionarne

19 Gl. še: *SB UO US KSHS*, 11. februar 1921, str. 78.

20 *SB UO US KSHS*, 12. seja, 16. februar 1921, str. 163.

21 O tedanjem razvoju v sovjetski Rusiji gl. Nečak in Repe, *Kriza*, str. 45–50. Za ustavo gl. Jelcinovo predsedniško knjižnico: Конституция (основной закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики (<http://www.prllib.ru/en-us/Lib/pages/item.aspx?itemid=17495>).

borbe delavcev in kmetov proti buržoaziji. Revolucija je mati sovjetske ustave,« je govoril poslanec Milojković.²² »Buržoazna ustava ne more rešiti nacionalnega vprašanja,« je pribil Filip Filipović, »kajti nacionalno vprašanje lahko reši samo novi družbeni red – sovjetski sistem, sovjetska ustava.«²³

Princip samoodločbe naroda naj bi najbolje razumel tovariš Trocki, saj ga je učinkovito obranil med pogajanji v Brest-Litovsku.²⁴

Demokrati in srbski radikali so vneto zagovarjali vladni predlog. V prvi vrsti so poudarjali zasluge Srbije in tujino navajali le kot negativni vzor – največkrat so tolkli čez rajnko habsburško monarhijo (Srbi naj na bojnem polju ne bi umirali za državo, ki bi po avtonomistični notranji ureditvi bila videti kot Avstrija).²⁵ Slovenska ljudska stranka je svojo kritiko usmerila predvsem v zamišljeno notranjo ureditev države. Poslanec Sušnik je v utemeljevanju avtonomističnega koncepta med drugim posegel tudi po tuji praksi:

»Ko je Bismarck l. 1871 ustvarjal Veliko Nemčijo, je stal pred problemom: ali naj bo ta Nemčija centralistična ali federalistična? Odločil se je za drugo, ker je vedel, da ne more čez noč ujediti vseh pokrajin. In ko je danes po svetovni vojski Nemčija stvorila novo ustavo, so Nemci vendar ostali pri federaciji in si niso upali izvesti centralističnega sistema. In vendar, gospodje, si nihče ne bo upal zanikati, da je med Nemci zavest narodne edinstvenosti izredno močna.«²⁶

SLS je poleg tega v svojem ustavnem načrtu predvidela tudi določbe o referendumu in ljudski iniciativi, kar je po priznanju njenega člana Josipa Hohnjeca temeljilo v tujih vzorih. »Pred očmi je lebdel zgled severnoameriških držav, Švice, moderne Nemčije, republike Avstrije in Češkoslovaške.«²⁷

V ospredju debate je bilo tedaj nedvomno vprašanje avtonomije in decentralizacije, vprašanje državne ureditve, ki je bilo eno od osrednjih problemov jugoslovanske države, a poleg tega je vidno mesto zavzela še ena problematika, ki je bila po svoji vsebini zelo moderna in izrazito opredeljena z duhom časa. To je bila socialno-gospodarska problematika. V vladnem ustavnem načrtu sprva ni bilo niti besede o urejanju perečih socialnih vprašanj, ustava je reševala le politična vprašanja. A že takoj na začetku se je glede tega

22 Engelsfeld, *Rad kluba komunističkih poslanika*, str. 197.

23 SB UO US KSHS, 5. seja, 8. februar 1921, str. 32.

24 Engelsfeld, *Rad kluba komunističkih poslanika*, str. 211.

25 Hohnjec, *O ustavi naše države*, str. 312–318.

26 SB UO US KSHS, 10. seja, 14. februar 1921, str. 119.

27 Hohnjec, *O ustavi naše države*, str. 335.

nanjo vsul plaz kritik, ki ni prihajal le iz opozicijskih vrst (s strani socialistov, komunistov, zemljoradnikov, Jugoslovanskega kluba in takrat še JMO), marveč tudi (sicer bolj blago formuliran) s strani demokratskih poslancev.

Skoraj neposredno po predstavitvi ministra Trifkovića je besedo pograbil socialist Nedeljko Divac:

»Ugotavljam,« je dejal, »da se je do sedaj v svetu vedelo le za ustave politične narave in tako je bilo tudi pri nas. Do zdaj so povsod ustave obsegale le vprašanja, ki so zadevala zakonodajno, izvršno in sodno oblast. Od tod najprej se ni šlo. Osnove take ustave so vzniknile najprej v Angliji in so potem od tam prenesene tudi v kontinentalno Evropo.«

Toda sodoben čas je po Divčevem mnenju tedaj zahteval drugačno ustavo. »*Vprašanje političnih svobod je v glavnem zaključeno. Te svobode so zahtevale velike žrtve. Zdaj ostaja nerešeno vprašanje ekonomske enakopravnosti. In tudi to se mora rešiti.*« Sodobna ustava bi po njegovem mnenju morala vsebovati tudi socialno-gospodarska načela, kar je proti koncu podkrepil z močnim argumentom; takšne rešitve so že v novi nemški ustavi. »*Dovčerajsnja absolutistična Nemčija je v tem pogledu dala dober zgled.*«²⁸

Poslanec Mihajlo Avramović je kasneje suho dodal: »*Ko je bila sprejeta nemška ustava, je bilo izrecno omenjeno. Tam piše: 'Eigentum verpflichtet' – to pomeni: lastnina predstavlja dolžnost za tistega, ki jo ima.*«²⁹ Diskusija o teh vprašanjih se je zavlekla, socialne zahteve o vlogi lastnine, zavarovanju delavcev in brezposelnih, o delovnem času ... so v precejšnji meri zaznamovale delo odbora.³⁰ Naposled je bil v ustavni predlog vključen celoten nov oddelek,³¹ posvečen tem vprašanjem, kar lahko štejemo za najbolj viden sočasen tuji vpliv na ustavotvorni proces.

Tekstna analiza tretjega oddelka vidovdanske ustave (Socialna in ekonomska določila) in petega oddelka weimarske ustave (Das Wirtschaftsleben) pokaže številne podobnosti, celo enakosti. Skoraj polovica členov vidovdanske ustave je v pretežnem delu teksta preslikava nemških členov (npr. čl. 23 vidovdanske ustave pravi: Delovna moč je pod zaščito države ... čl. 157 weimarske ustave pa: Die Arbeitskraft steht unter dem besonderen Schutz des Reiches.).³²

28 SB UO US KSHS, 3. seja, 4. februar 1921, str. 18–19.

29 Tako dejansko piše v čl. 153 weimarske ustave: »*Eigentum verpflichtet. Sein Gebrauch soll zugleich Dienst sein für das Gemeine Beste.*« – Die Verfassung des Deutschen Reichs vom 11. August 1919 (Reichsgesetzblatt 1919, str. 1383 in dalje).

30 Engelsfeld, *Rad kluba komunističkih poslanika*, str. 202–206; SB UO US KSHS, 1. knjiga.

31 Engelsfeld, *Rad kluba komunističkih poslanika*, str. 226–229.

32 Sovpadanje je zlasti prisotno v naslednjih členih (najprej navajam člen vidovdanske ustave, nato weimarske): čl. 22 in čl. 146, čl. 23 in čl. 157, čl. 24 in čl. 158, čl. 25 in čl. 152, čl. 26 in čl. 151, čl. 33 in čl. 159, čl. 36 in čl. 152, čl. 37 in čl. 153, čl. 39 in čl. 154, čl. 43 in čl. 156, čl. 44 in čl. 165.

Ostra in stvarna kritika opozicije pri vladni strani tudi sicer ni ostala brez odmeva (k temu je vlado ne nazadnje prepričalo tudi glasovanje po načelni debati, kjer je njen predlog dobil le šibko podporo – 23 glasov proti 19). Ko je ustavni odbor končal z delom, je povsem nedotaknjena ostala le petina predloga, ostali deli so bili vsaj deloma spremenjeni. Celoten obseg ustavnega načrta je narasel s 86 na 139 členov. Poleg dodatnega socialnega dela je bila bolje precizirana verska svoboda, šolstvo je bilo razglašeno za državno stvar, podrobneje je bila regulirana volilna pravica ...³³ Številnim spremembam navkljub pa opozicija kljub vsemu ni bila zadovoljna, saj so glavne ustavne rešitve ostale enake začetnemu vladnemu predlogu.

* * *

Ko je bil temeljito spremenjen in dopolnjen predlog ustave po razpravi v odboru predložen skupščinskemu plenumu, se je tam znova odvrtela podobna razprava kot prej v odboru, s tem da lahko opazimo nekaj bistvenih razlik.³⁴ Opozicijske stranke so še naprej problematizirale oddelek o socialno-ekonomskih pravicah, češ da je nepopoln; še naprej so protestirale zaradi okrnjenega parlamentarizma in se še naprej krčevito opredeljevale proti centralističnim rešitvam upravljanja z državo.³⁵ V bistvu argumenti niso bili nič kaj drugačni kot prej, kar je bilo drugačno, je bilo splošno politično ozračje. Razprava v plenumu je bila veliko ostrejša in je včasih že mejila na fizični spopad (ti so kasneje sploh postali stalnica v političnem življenju Kraljevine SHS); zdelo se je, da poslanci (takrat pred očmi javnosti) bolj nastopajo in predstavljajo lastne poglede, kot pa prepričujejo kolege.

Razprava v odboru, za zaprtimi vrati, je bila v tem pogledu precej drugačna, medklicev in vpadov v besedo ni bilo veliko, zlasti pri vladi je bilo opaziti pripravljenost na iskanje kompromisa (med drugim so sprejeli novi socialno-gospodarski oddelek). Ne nazadnje se je tedaj ustavodajni proces šele začel, veliko je bilo nejasnosti in očitno je, da ne vlada ne opozicija nista želeli že na začetku zaostrovati stališč. Pripravljenost na dogovor je obstajala tudi pri komunistih, ki so kljub načelnemu vztrajanju pri sovjetskem tipu ustave nastopali z nekaterimi povsem praktičnimi rešitvami. Poleg tega so bili vsi člani odbora v glavnem prekaljeni in kompetentni politiki z izkušnjami, njihove razprave kažejo na poglobljeno razumevanje pomena ustave in ustavodajnega procesa.

Ta ugotovitev se zdi precej lastna jugoslovanski nepomirljivi politični realnosti, a pravzaprav ni ne presenetljiva ne neobičajna. Analiza ustavodajnih procesov, ki jo je opravil Jon Elster, pokaže naslednje: »... *while public debate drives out any appearance of bargaining, it also encourages stubbornness, overbidding, and grandstanding in ways that are*

33 Jovanović, *Ustavno pravo Kraljevine SHS*, str. 35, 37–38.

34 Na nekatere razlike je opozarjala že Neda Engelsfeld, *Rad kluba komunističkih poslanika*, str. 260.

35 Engelsfeld, *Rad kluba komunističkih poslanika*, str. 235–254.

*incompatible with genuine discussion.*³⁶ Kot da bi opisal dogajanje v jugoslovanski skupščini, s tem da lahko dodamo, da tam javna razprava niti ni bila varuh pred političnim trgovanjem – do tega je v ustavodajnem procesu prišlo na koncu, vsem na očeh. Je pa bila razprava za zaprtimi vrati ustavnega odbora zagotovo stvarnejša in manj strastna ter bolj konstruktivna. Izhajajoč iz smisla same parlamentarne razprave moremo zapisati, da je razprava v odboru imela kreativno funkcijo, medtem ko je bila razprava v plenumu legitimacijska in performativna.³⁷

Temu v prid govori tudi dogajanje v ustavnem odboru po koncu marca 1921. Ko je odbor končal pretres ustavnega načrta, se namreč ni razpustil, marveč je nadaljeval delo vzporedno z delom plenuma konstituante in obravnaval prispele amandmaje. Razprava takrat ni bila več stvarna in umirjena, marveč ostra in neizprosna, takšna, kakršna je hkrati potekala v plenumu. Poslanec Šimrak je tako 4. aprila odločno nastopil proti »kancelparagrafu«, členu, ki je omejeval zlorabo cerkve in prižnice v politične namene.³⁸ V svojem izvajanju je primerjal ureditev iz Bismarckove ustave in predlagano jugoslovansko rešitev ter ugotavljal, da zadnja za razliko od Nemčije uvaja »žandarske« in »bal-kanske« metode v duhovni službi.³⁹ Takoj se je vnel »silen hrup«, slišala se je zahteva po odvzemu besede ...

* * *

Država je 28. junija 1921 v skladu s §1 ustave postala ustavna, parlamentarna in dedna monarhija.⁴⁰ V poglavjih o temeljnih človekovih pravicah precej moderna in podobna weimarski ter belgijski ustavi. Zakonodajno oblast je v skladu z njo vršil sodoben enodolni parlament, imenovan Narodna skupščina Kraljevine SHS. Skupščinske poslance so za štiriletno obdobje volili vsi moški, starejši od 21 let; volilna pravica je bila splošna in enaka ter neposredna in tajna. En poslanec se je volil na 40.000 prebivalcev. Izvoljen je bil lahko vsak državljan, ki je bil starejši od 30 let ter je govoril in pisal »narodni jezik«. Skupščina je imela precej avtonomije, kot je v skladu s tedaj uveljavljeno politično teorijo in prakso šlo parlamentom.⁴¹ V celotnem političnem sistemu delitve oblasti, ki je bil načeloma sodobno zasnovan, pa je bila ustavno vgrajena posebna izjema – monarh. Imenovali so ga celo prvi ustavni faktor (skupščina je bila šele drugi), saj je vršil zakonodajno oblast skupaj s skupščino, imel jo je tudi pravico razpustiti, izvršno oblast pa je sploh izvajal sam prek odgovornih ministrov. Slednji so sicer bili odgovorni parlamentu, a podrejeni kralju.

36 Elster, *Forces and Mechanisms*, str. 388.

37 O razpravi v jugoslovanski skupščini gl. Gašparič, *Izza parlamenta*, str. 49–75.

38 O tem gl. Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu*, str. 56–75.

39 Razpravo je povzel tudi časnik *Slovenec*, 17. april 1921, Borba za krščansko svobodo.

40 *Uradni list deželne vlade za Slovenijo*, 27. julij 1921, Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

41 Gl. *Demokratie und Parlamentarismus*.

Poleg izrazitega položaja kralja je bil drugi (pravzaprav prvi) in osrednji problem vidovdanske ustave njen centralistični in unitaristični značaj, ki je zaostрил nacionalno vprašanje. V državi je po dikciji ustave živel jugoslovanski narod, sestavljen iz treh »plemen« (Slovencev, Hrvatov in Srbov; ostali se ne omenjajo). Teritorialno je bila celotna država aritmetično razdeljena na 33 t. i. oblasti (upravno-teritorialnih enot) z največ 800.000 prebivalci. Organi oblasti v oblasteh so bili zgolj tehnični izvrševalci nalog osrednjih državnih organov. Centralistično bit režima je leta 1927 sicer nekoliko omilila vzpostavitev oblastne samouprave v Sloveniji, saj je prišlo do volitev t. i. oblastnih skupščin obeh slovenskih oblasti, ki sta nato opravljali funkcijo lokalnih parlamentov.⁴²

Za vidovdansko ustavo lahko ugotovimo, da je njenega duha in duha razpravljavcev v konstituenti v temelju še vedno preveval klasični liberalizem 19. stoletja. In podobno je veljalo tudi za druge evropske države tretjega vala. Praktični vzor vsem je bila v osnovi Anglija.⁴³ To se po eni strani zdi logično, smiselno, celo naravno, a kot opozarja Agnes Headlam-Morley, ki je že v dvajsetih letih 20. stoletja naredila prvo komparacijo novih povojnih ustav, tudi problematično. Angleški vzor ni bil nikjer dosledno izpeljan, čemur je botrovalo več razlogov. Ustavodajalci so povsod spregledali, da angleški sistem temelji »upon the fact that power is being focused more and more in the Cabinet and in the Prime Minister.«⁴⁴ Angleško »metodo«, ki so jo uporabljali, so novi ustavodajalci utemeljevali v francoski teoriji, zlasti pri Rousseauju. »The object of that theory is to strengthen the State so that it may give expression to the sense of national unity ...«⁴⁵ Vsaj v jugoslovanskem primeru je ta teza prepričljiva. V vseh državah so tudi uvajali splošno in enako volilno pravico in proporcionalni volilni sistem, povsod so želeli, da bi parlament predstavljal, kolikor je le mogoče, voljo ljudstva. A povsod so tudi izražali nezaupanje v parlament in pooblastila parlamenta bodisi omejevali bodisi so parlamentu ob bok postavljali še druge ustavne faktorje.⁴⁶ V jugoslovanskem primeru je bil takšen faktor kralj, ki so ga celo imenovali »prvi ustavni faktor«. Headlam-Morley je na sploh ugotavljala, da so v vseh državah, ki so tedaj dobile nove ustave, forme vladanja bolj teoretične in akademske. Politični sistem naj bi temeljil na občni demokratični teoriji in ne na naravnem ustavnem razvoju, utemeljenem v lastni ustavni zgodovini. Edina izjema naj bi bila Finska, ki se je oprla na švedsko ustavo in njene institucije.⁴⁷

42 Gl. Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*.

43 Headlam-Morley, *The New Democratic Constitutions*, str. 27.

44 Prav tam, str. 29.

45 Prav tam, str. 30.

46 Prav tam, str. 32.

47 Po sodobni kontekstualni analizi finske ustave je ta imela dve osrednji značilnosti: »First, it constructed a kind of a compromise between presidential and parliamentary models in a manner which was not really familiar elsewhere. Second, it reconnected the nation with the continental European constitutional traditions followed by other Nordic countries, and such countries as Belgium, Prussia, and France.« Husa, *The Constitution of Finland*, str. 22.

Teza ni povsem zgrešena, a povsem točna tudi ne, vsaj ne v jugoslovanskem primeru. Kot smo že poudarili, je vidovdanska ustava temeljila na stari srbski ustavi, poleg tega pa je vključevala sodobne socialne člene, ki jih lahko razglasimo za rezultat naravnega ustavnega razvoja. Kljub temu pa vendarle ni mogoče spregledati, da ustava ni bila rezultat namišljene agregirane skupne ustavne dediščine vseh delov nove države (avstrijskega, ogrskega, bosansko-hercegovskega, srbskega, črnogorskega); kaj takega bi bilo iluzorno.

Med vsemi novimi ustavami je veljala in velja še danes za najbolj domiselno in najbolj polno novih idej nemška ustava,⁴⁸ sprejeta v weimarskem gledališču 31. julija 1919 (Ustavo je predsednik Friedrich Ebert podpisal 11. avgusta, zato je bil za časa weimarske republike ta dan državni praznik. V veljavo je vstopila 14. avgusta 1919.).⁴⁹ Nemška ustava je, kot smo že videli, precej vplivala na poglavje o socialno-gospodarskih vprašanjih v vidovdanski ustavi, njen vpliv pa je opazen tudi pri drugih ustavah. Te sicer v glavnem niso vsebovale posebnega socialnega oddelka, a so vse po vrsti vključevale člene o regulaciji in pomenu dela ter lastnine. V preambuli poljske ustave je tako pisalo, da država varuje delo. Podoben člen je vsebovala tudi finska ustava. Estonska ustava je dajala pravico do stavke, češka je urejala ekspropriacijo ... Popolna ekonomska svoboda nikjer ni bila več samoumevna.⁵⁰

Kar zadeva politični sistem so v Weimarju izdelali zanimivo mešanico: iz Anglije so v svojo ustavo vnesli ideje o vladi, iz ZDA idejo o močnem predsedniku (namesto nekdanjega Kaiserja), iz Švice idejo o neposredni demokraciji. Poljska, Češkoslovaška in – kot smo videli – tudi vidovdanska ustava so bile v tem pogledu bližje angleškim in francoskim ustavnim vzorom iz 19. stoletja. Poljska ustava iz leta 1921 je posnemala francosko iz leta 1875, kjer je bil v ospredju parlament. Predsednik je bil le reprezentativna figura (kar se je nato po letu 1926 z ravnanjem Piłsudskega bistveno spremenilo). Na Češkoslovaškem so bile po drugi strani jasno izražene želje po močni vlogi predsednika (konkretno projicirane v osebo T. G. Masaryka), ki pa vendarle ni bil izvoljen na neposrednih volitvah, ampak ga je izbral parlament. V prvi Jugoslaviji sta si politično moč delila kralj in parlament.⁵¹ Podobnim izhodiščem navkljub so bile politično-sistemske rešitve pogosto precej drugačne.

Še največ čisto konkretnih podobnosti med ustavami lahko najdemo v poglavjih o državljanskih pravicah. Ponosna trditev jugoslovanskega ministra Trifkovića, da ustavni osnutek temelji na najbolj svobodomiselnih belgijski ustavi, je bila tedaj že obče sprejet ustavni standard. Vse od leta 1831 so vse ustave na evropskem kontinentu vsebovale

48 *Reichsgesetzblatt 1919*, Die Verfassung des Deutschen Reichs vom 11. August 1919, str. 1383 in dalje. Sicer je na svetovnem spletu na referenčnih straneh nemških univerz in inštitutov dostopnih več različic ustavnega teksta, tudi s komentarji. Gl. npr. http://www.jura.uni-wuerzburg.de/fileadmin/02160100/Elektronische_Texte/Verfassungstexte/Die_Weimarer_Reichsverfassung.pdf

49 O poteku in okoliščinah sprejemanja ustave gl. Wirsching, *Parlamentarische Kultur*, str. 41–80.

50 Headlam-Morley, *The New Democratic Constitutions*, str. 264–277.

51 Prav tam, str. 44–45.

določbe o enakosti pred zakonom, tajnosti pisem itd. Tudi ideja uveljavitve splošne in enake volilne pravice ter iz nje izhajajočega proporcionalno sestavljenega predstavništva je takrat bila na zmagovitem pohodu, saj je bil princip uveljavljen v vseh državah. Prav vse ustave, razen ene, so kot samoumevno vsebovale tudi člen, ki je volilno pravico eksplicitno dajal osebam ženskega spola.⁵² Na Finskem je to bil že nekaj časa uveljavljen standard (od parlamentarne reforme leta 1906, ko je ruski car Nikolaj II. sankcioniral Parlamentarni akt Velikega vojvodstva Finske), drugod še ne. Izjema je bila Kraljevina SHS, kjer ustava ženske volilne pravice sicer ni izključevala, jamčila pa je po drugi strani tudi ni. V členu 70 je pisalo: »*Volilno pravico ima vsak državljani po rojstvu ali naturalizaciji, če je dovršil 21. leto ... Zakon odloči o ženski volilni pravici.*«⁵³ V praksi ženske niso volile. Zakaj je bilo tako?

Spremljajoč tedanje in tudi kasnejše jugoslovanske debate o tem vprašanju, ki so se pojavljale vedno znova in bile podkrepjene z močnimi argumenti, lahko zapišemo, da ob vseh težavah, s katerimi se je soočala država, to vprašanje preprosto ni bilo percipirano kot zares pomembno. Za njeno uveljavitev so se nekatere stranke sicer zavzemale, ideja je imelo podporo pri delu javnosti,⁵⁴ argumentacija med ustavodajnim procesom zanj je bila poglobljena, a vendar nezadostna.⁵⁵

* * *

Nekje sredi načelne razprave v ustavnem odboru, februarja leta 1921, je časnik *Slovenec*, glasilo SLS, objavil kratko in pronicljivo oceno o delu organa. »*Nemška ljudska knjiga o slavnih prebivalcih mesta Schilde ima en znamenit stavek,*« je začel pisec. »*Pravi namreč, da imajo Schildani to-le posebnost: vsak zase je pameten, vsi skupaj pa so neumni.*« In nadaljeval: »*Na ta duhoviti izrek se spomni človek, če opazuje delo v zakonodajnih zbornicah. Narod pošlje tja, kakor upa, svoje najboljše može. Ti pa v zbornici osupnejo, obkladajo z ogabnimi očitki, natolcujejo, ne najdejo drug na drugem dobre dlake in – kar je glavno – so nezmožni, da bi napravili kak koristen zakon, zaradi česar jih je baš narod poslal v skupščino.*« Pričakovane besede, predvidljiv začetek političnega pamfleta, čigar ost pa avtor nenadoma obrne. Ugotovi namreč, da v ustavnem odboru tiho, za zaprtimi vrati, marljivo delajo »solisti« (kasneje bo nastopil »šumni zbor«). Brez žalitev in prekinitev iščejo »*medsebojnega*

52 Prav tam, str. 97–98.

53 Uradni list deželne vlade za Slovenijo, 27. julij 1921, Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

54 Gl. Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu*, str. 77–84; Selišnik, *Podoba ženske v letu 1918*, str. 147–150; Gligoričević, *Parlament i političke stranke*, str. 68–70.

55 Poslanec Anton Sušnik je v svoji argumentaciji v ustavnem odboru izhajal iz načel individualizma in liberalizma ter krščanskega socializma, ob tem pa ni pozabil na koncu pripomniti, da so to uvedle že mnoge države, »*tako Avstralija, Norveška, Finska in štiri države v Ameriki. Po vojski so dale ženskam volilno pravico Nemčija, Nemška Avstrija, Češka in Slovenija. Na Češkem je bila izvoljena v parlament hči predsednika Masaryka, v Sloveniji pa so snedli ženskam volilno pravico naši napredni demokrati, ki so zoper vse, kar je moderno, socialno koristno in pravično.*« *Slovenec*, 9. marec 1921, Za žensko volilno pravico (Iz govora poslanca Sušnika v ustavnem odboru 4. marca 1921).

sporazuma«. ⁵⁶ Tudi nasprotnik SLS, poslanec Bogumil Vošnjak, je takrat radosten ugotovil, da je razprava »nekako akademskega značaja«. ⁵⁷ Delo ustavnega odbora pa je kot »dobro« označil še Gregor Žerjav. ⁵⁸

Podroben pregled stenografskih beležk tej oceni pritrjuje. Ko je bil ustavodajni proces zares v kreativni fazi, kar je bilo zlasti za časa načelne razprave v ustavnem odboru, so bili tako poslanci vladne večine kot poslanci opozicije stvarni in konkretni, a obenem – kot je videti iz prejšnjih opisov – zazrti le v prilike znotraj Jugoslavije. Po primerjavah s tujino so redko posegali, zdi se, da prav nobena od tujih držav ni imela takšnega statusa, da bi lahko sama po sebi služila za zgled. Edini konkretni izjemi sta bili omemba sovjetske ustave (pri komunistih) in weimarske ustave (kar zadeva socialno-gospodarsko problematiko). To je po svoje zanimivo, pričakovali bi zlasti pogostejše omenjanje »bratske in prijateljske« Čehoslovaške, s katero je prva Jugoslavija gojila tesne odnose. Njena ustava, sprejeta 29. februarja 1920, ⁵⁹ je ponujala primere in argumente tako za vladno stran kot za opozicijsko.

Ne glede na izostanke zgledov pa lahko med novimi povojnimi ustavami vendarle najdemo številne podobnosti: vse so načenjale tudi socialno-gospodarska vprašanja, vse so vsebovale splošno sprejeta načela, vsebovana že v belgijski ustavi, vse so prisegale na proporcionalno zastopano ljudsko voljo, vse so pogledovale proti angleškemu modelu. In številne med njimi so naposled doživele podobno usodo. Jugoslovansko vidovdansko ustavo je kralj Aleksander Karađorđević razveljavil po sedmih letih in pol, tj. 6. januarja 1929.

Viri in literatura

Tiskani in pravni viri

Die Verfassung des Deutschen Reichs vom 11. August 1919. *Reichsgesetzblatt* 1919. (Dostopno na: http://www.jura.uni-wuerzburg.de/fileadmin/02160100/Elektronische_Texte/Verfassungstexte/Die_Weimarer_Reichsverfassung.pdf)

Конституция (основной закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. Dostopno na: <http://www.prilib.ru/en-us/Lib/pages/item.aspx?itemid=17495>

SB UO US KSHS: *Stenografske beleške. Rad Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd: Ustavotvorna skupština Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1921.

Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. *Uradni list deželne vlade za Slovenijo*, 27. julij 1921.

Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky. Dostopno na: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html

⁵⁶ *Slovenec*, 16. februar 1921, Delo v ustavnem odboru.

⁵⁷ *SB UO US KSHS*, 4. seja, 7. avgust 1921, str. 28.

⁵⁸ Žerjav je v svojem časnikarskem zapisu še navrgel, da bo mnogo odločitev ostalo nepojasnjenih, kajti glavne odločitve naj bi padle v ožjem odboru. To le pritrjuje tezi, da je razprava za zaprtimi vrati plodovitejša kot razprava pred očmi javnosti. *Jutro*, 26. marec 1921, Delo ustavnega odbora.

⁵⁹ *Zákon ze dne 29. února 1920*.

Časopisna vira

Slovenec

Jutro

Literatura

- The Yugoslav Constitution. *The Slavonic Review* 3 (7), junij 1924, str. 166–178. Dostopno na: www.jstor.org/stable/4201828
- Balkovec, Bojan, Ideje o upravni razdelitvi Kraljevine SHS. Bojan Balkovec (ur.), *Jugoslavija v času. Devetdeset let od nastanka prve jugoslovanske države*. Ljubljana, 2009, str. 11–20.
- Čulinović, Ferdo, *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka. Srbija, Crna Gora, Makedonija, stara Jugoslavija (1918–1941), nova Jugoslavija. Knjiga II*. Zagreb: Školska knjiga, 1959.
- Čulinović, Ferdo, *Jugoslavija između dva rata, Knjiga I*. Zagreb: Historijski institut JAZU, 1961.
- Demokratie und Parlamentarismus. Ihre Schwierigkeiten und deren Lösung – Eine Rundfrage der »Prager Presse«*. Prag: Orbis, 1926.
- Elster, Jon, Forces and Mechanisms in the Constitution-Making Process. *Duke Law Journal* 45, 1995, str. 364–396.
- Engelsfeld, Neda, Rad kluba komunističkih poslanika u plenumu Ustavotvorne skupštine (u prosincu 1920. i u siječnju 1921.). Ivan Kampuš (ur.), *Radovi 2*. Zagreb, 1972, str. 181–262.
- Gašparić, Jure, *Izza parlamenta. Zakulisje jugoslovanske skupščine 1919–1941*. Ljubljana: Modrijan, 2015.
- Gašparić, Jure, O samoumevnosti uvajanja parlamentarne demokracije v vzhodni Evropi po letu 1989. V: Aleksander Lorenčič in Oset Željko, *Regionalni vidiki tranzicije*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016, str. 81–95.
- Gligorijević, Branislav, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju: Narodna knjiga, 1979.
- Headlam-Morley, Agnes, *The New Democratic Constitutions of Europe. A Comparative Study of Post-War European Constitutions with Special Reference to Germany, Czechoslovakia, Poland, Finland, The Kingdom of the Serbs, Croats & Slovenes and the Baltic States*. London: Humphrey Milford, Oxford University Press, 1928.
- Hohnjec, Josip, O ustavi naše države. Josip Mal (ur.), *Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ljubljana: Leonova družba, 1928, str. 295–338.
- Husa, Jaakko, *The Constitution of Finland. A Contextual Analysis*. Oxford and Portland: Hart, 2011.
- Jovanović, Slobodan, *Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd: Geca Kon, 1924.
- Mitrinović, Čedomil in Miloš N. Brašić, *Jugoslovenske narodne skupštine i sabori*. Beograd: Narodna Skupština Kraljevine Jugoslavije, 1937.
- Nacrt ustava po predlogu Stojana Protića. Sa dodatkom: nacrt ustava izradjen od ustavne komisije*. Beograd: Geca Kon, 1920.
- Nečak, Dušan in Božo Repe, *Kriza. Svet in Slovenci od prve svetovne vojne do sredine tridesetih let*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2008.
- Nielsen, Christian Axboe, *One State, One Nation, One King. The Dictatorship of King Aleksander and His Yugoslav Project, 1929–1935*. Ph.D. dissertation, Columbia University, 2002.

- Perovšek, Jurij in Ervin Dolenc, Ustavna razprava in vprašanje državne ureditve. Jasna Fischer (ur.), *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije, 1. knjiga*. Ljubljana, 2005, str. 240–246.
- Perovšek, Jurij, »V zaželeni deželi«. *Slovenska izkušnja s Kraljevino SHS / Jugoslavijo 1918–1941*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.
- Perovšek, Jurij, *O demokraciji in jugoslovanstvu. Slovenski liberalizem v Kraljevini SHS / Jugoslaviji*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2013.
- Rahten, Andrej, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919–1929*. Ljubljana: Založba ZRC, 2002.
- Selišnik, Irena, Podoba ženske v letu 1918 skozi prizmo političnih člankov. *Zgodovinski časopis* 60 (1–2), 2006, str. 139–156.
- Stiplovšek, Miroslav, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929. Avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.
- Wirsching, Andreas, *Parlamentarische Kultur in der Weimarer Republik. Politische Kommunikation, symbolische Politik und Öffentlichkeit im Reichstag*. Düsseldorf: Droste, 2002.

Summary

Jure Gašparič

From St. Jacob to Lenin. Constitutional Debate in the First Yugoslav State and its European Context

The dissolution of the Habsburg Monarchy was followed by a complex process in which new states were established, including the first Yugoslav state. Ever since (at least) 1917, numerous ideas, wishes and drafts on the future image and organization of the state had been in circulation; however, a more substantial discussion on the constitutional organization of the state culminated in 1921, when the new constitution was discussed by the Constituent Assembly in Belgrade. During the constitutional debate, the representatives addressed very complex issues regarding the government system, the national character of the Yugoslav community, the question of economic bases for the development of the state etc. The parties, government and general public came up with a series of constitutional plans, which revealed a wide range of views on the state, society, policy and ethics.

The paper analyses the characteristics of these discussions and situates them in a wider European context at the time. Namely, the Yugoslav case shared numerous reflections and similarities with other constitutions and discussions. Some people in Yugoslavia looked up to the Weimar Constitution, others wanted to follow England's model, some ideas were based on the old Serbian Constitution and on the even older Belgium Constitution etc. This issue remained part of the Yugoslav parliamentarism throughout the entire later period of the Kingdom.